

Goethes *Faust* og det faustiske idag

En samtale*

Egil A. Wyller og Asbjørn Aarnes

Wyller: Jeg har i lengre tid arbeidet i lys av en boktittel for et bind i min «Henologisk Skriftserie», som jeg i disse dager har forandret. Tittelen var «Modernitetens faustiske menneske» med undertittel «Fra Dürer til Kierkegaard». Meningen var å se renessansen som modernitetens begynnelse – derfor Dürer – for så å la hele det moderne menneske gå opp i begrepet «Faust», det faustiske. Det er flere grunner til at jeg nå har endret denne tittelen. For det første det rent ytre: fordi ordet «faustisk» er for fremmed for vanlige norske lesere. Dermed – og dette er det sentrale – fordi det faustiske fenomenen går mye videre. Man kaller gjerne Odysseus for det første faustiske menneske. Det faustiske er representativt for hele vår vesterlandske kultur. Hele vår forsken og vår søken i naturen og virkeligheten for å komme i en dypere kontakt med verden, er en faustisk higen. Det er et slør mellom oss og verden som vi må bryte ned, vi må bevisstgjøres på en ny måte og søke noe dypere enn det umiddelbart gitte. Dette er jo det

* Den følgende samtale mellom professor i antikkens åndshistorie Egil A. Wyller og professor i europeisk litteraturhistorie Asbjørn Aarnes springer ut av en kronikkdebatt mellom dem begge i Aftenposten 1996 om Goethes Faust-dikning. Her som der er utgangspunktet Faust-skikkelens betydning som type for det moderne menneske. Samtalen ble først trykt i *Nytt Norsk Tidsskrift* 2, 1998 under tittelen «Det moderne og det tvevdyge i Goethes Faust», og deretter i Egil A. Wyller, *Mellom Dürer og Kierkegaard. Moderne europeisk åndsliv* (Henologisk skriftserie, 11). Oslo: Spartacus / Andresen & Butenschøn, 1999, s. 208–218. Samtalen er formidlet av cand. philol. Hall Bjørnstad.

gamle greske forskningsideal, og derfor vil jeg ikke begrense det faustiske til kun å gjelde det moderne. Dessuten: skulle jeg gi en full tittel, måtte det være «Det faustiske menneske og det evig-kvinnelige». Jeg ser Goethes storhet nettopp i dette at han avbalanserer det faustiske, at det blir en del av en polarisert virkelighet, hvor det evig-kvinnelige er det skjønnehetsideal Faust streber mot, og som derfor holder ham i ånde. Hvis man i verket Faust ikke ser denne polariteten, men bare en hensynsløs streben etter kunnskap for kunnskapens egen skyld, da forspiller man Goethes visjon av det faustiske; jeg må henvise til min større *Faust*-studie fra tidligere år (Wyller 1999a).

Aarnes: Jeg vil likevel fastholde at det faustiske fanger inn noe vesentlig ved det moderne. De tanker jeg nå gjør meg om hele Faust-problematikken, henger sammen med en gjennomlesning nylig hvor jeg fordypet meg i idémholdet og oppdaget ting som jeg kanskje tidligere hadde vært inne på, men som jeg nå syntes jeg så i et helt annet lys. Det Faust-verket sier, er jo egentlig at volden følger i erkjennelsens spor. La meg utdype dette med to ganske sterke episoder fra verket. Den ene er selvsagt selve hovedhendelsen fra første del av dramaet: hvordan Faust og hans medhjelper, Mefisto, kommer til å gjøre det av med Gretchen, hennes mor og hennes bror. Den andre er i slutten av annen del hvor Filemon og Baucis, dette gamle ekteparet som driver økologisk jordbruk, på Fausts ønske også blir ryddet av veien. Riktignok var det ikke Fausts tanke at de skulle stryke med, han ga bare Mefisto beskjed om at de skulle forflyttes, men det kan diskuteres om dette nå egentlig er noen unnskylldning for Faust. I begge disse episodene kommer det tydelige trekk ved hele det moderne prosjektet frem.

Wyller: Jeg mener en slik fordømmelse av Faust som voldsmann blir for lettvinnt. Vi skal huske at det er en klassisk tragedie vi har å gjøre med, og det ligger i tragediens hele formspråk at folk dreper og drepes villig vekk. Tenk bare på Shakespeare-

Frå:

Sten Ole Andersen
Asbjørn Aarnes (red.):

Over alle ting:

Gjette og Faust, Oslo, 2005

skikkelsen Hamlet, denne «sweet prince», og alle de lik han etterlot i sitt kjølvann! Også Ibsens Brand, hvor hovedpersonen kommer til å foranledige både sin hustrus og sønns død, er en slik tragedie. Selvfølgelig: skulle du og jeg handle som Hamlet, en Faust eller en Brand gjør, ville det skrike til himmels. I antikken var det Platon som betraktet – og fordømte – tragediens kunstform ut fra slike moraliserende retningslinjer. Aristoteles ga imidlertid Platon dengang og Aarnes idag et betimelig svar: At tragediens gru og grusomhet medfører en katharsis, en renselse – både av tilskuerne og av de diktrede personers sinn.

Aarnes: Wylter har selvsagt rett i dette. Det jeg reagerer på, er ikke denne voldsskikkelsen i og for seg, det er ikke det at volden er så mye sterkere her enn i andre verker, men snarere den paradigmatisk status som er blitt Faust-skikkelsen til del. For mine universitetslærere, som var spiritualister og ingen kunnskapspanatikere, var Faust like meget et dannelsesideal som en litterær skikkelse. Vi gikk i age rundt Faust, i beundring over det europeiske bevissthetsmenneske og manifestasjonen av den moderne ånd. Når etikkens grensevakter som A. H. Winsnes, Paulus Svendsen og Eiliv Skard kunne tale om Fausts storhet helt uten forbehold, tror jeg det hadde sin grunn i tidens høye vurdering av viten og erkjennelse. Dette at han var en søkende og dette at han higet etter innsikt, gjorde at man helt overså den etiske side av saken.

Wylter: Jeg hadde samme opplæring som Aarnes, og jeg kan ikke si jeg helt kjenner meg igjen i den beskrivelse han gir av vår kjære Winsnes' veiledning. Riktignok var det nok noe forskjønnende over det hele, men samtidig hele tiden også en markering av det jeg kalte det evig-kvinnelige som betingelsen for at Faust med all sin hensynsløshet i det nære likevel ble frelst ut fra djevelens klør. Det er ikke Faust som dreper Gretchen. Faust elsker Gretchen slik at det ble barn av det, og det er jo ingen uhørt hendelse. Dengang var slikt en tragedie,

og det førte da også til at Gretchen først dreper barnet og så går i døden. Men Faust selv gjorde hva han kunne for å redde henne fra denne forferdelige konsekvens. Det var en tragedie også for ham at han på grunn av sitt begjær, sin pasjonerte kjødelige kjærlighet kom til å renne henne ned. Helt annerledes stiller det seg i verkets avslutning med Filemon og Baucis, som Faust ganske riktig ikke ville ta av dage, men «bare» flytte på. Her er vi inne på en moderne, negativ vurdering av vår tids ingenjør-begjær, som jeg vil mene ikke har noen ting å gjøre med Gretchen-begjæret, og som også Goethe fordømmer. Det er tydelig at Faust her er blitt en forstenet, gold personlighet, som nok tiner opp i ruelse over dette Mefistos overgrep, men som kun takket være Gretchens kjærlighet til seg med dens innebygde nåde blir frigjort fra å gå til grunne. Det må derfor skilles skarpt mellom disse to sidene ved Goethes Faust-skikkelse. Dette siste så nettopp Winsnes klart, enskjønt han ellers kanskje innesto vel mye for fremskritt og opplysning. Men det ville være underlig å la en slik svikt i samtidsanalysen hos forrige generasjon bli avgjørende for vår vurdering av Faust-skikkelsen, slik Goethe så den.

Aarnes: Også jeg skylder Winsnes stor innsikt og lærdom når det gjelder nettopp Faust. Min primitive måte å lese Faust på, som jeg også hadde fått gjennom lærere ved universitetet, var preget nettopp av kunnskapsoptimismen: den som stadig strever – streber eller strever –, han kan vi forløse. Og vi fikk det knyttet til dette humanistiske manifest at å søke er viktigere enn å finne. Her røpet Winsnes en betraktelig større fortrolighet med verket i sin understreking av den tragiske ironien: Faust tror spadestikkene han hører på slutten av annendel, er arbeiderne som tørrer ut land etter hans ordre, mens det i realiteten er lemmurene som graver Fausts egen grav. Bare i denne innsikten er Winsnes et langt skritt på vei mot det synet jeg nettopp har fremført. Når han likevel ikke ser de negative sider ved Faust-skikkelsen som idag er så tydelige, må det bero på at innsikt er noe som hører hver tid til. Det er

altså ikke det at vi har kommet så mye lenger eller fått så mye større oversikt idag, men med krisen i det moderne prosjekt, krisen i fremskrittsoptimismen og kunnskapsoptimismen, ser vi klarere de negative sidene ved Faust. Det er som om det har funnet sted en slags epokemessig devaluering av erkjennelse og kunnskap.

Wyller: Jeg vil slå ned på et punkt som jeg også tok opp skriftlig, nemlig at Aarnes ikke skiller skarpt mellom det å streve og det å strebe, tysk «streben». Her er det mye mer enn nyanseforskjeller, det er for meg Martha og Maria: Martha bekymrer seg om mange ting, hun strever i mangfoldigheten, mens Maria setter seg ved Mesterens fot opptatt bare av det éne nødvendige og strever ikke, men streber: å strebe er å hige, det er lengsel, det er Brand. Brand strever jo ikke, han streber – i denne ordets positive betydning. Denne streben er det helt grunnleggende begrep i Faust, og derfor sier da også Vår Herre i den innledende prolog i himmelen «Es irrt der Mensch so lang er strebt», altså at det å feile er en side ved, en konsekvens av at man streber. Slik er det en slags ambivalens i Goethes forhold til dette, og ser man bare på nødvendigheten av ikke å feile, må man oppgi sin streben. Den som streber, tar feilen med som en uønsket, men mulig konsekvens. Det er Sartres «skitne hender». Skal man få gjort noe i verden, må man se dette i øynene. Mefisto – som hos Goethe nok er en ondskapsfull skikkelse, men ikke selve Satan – følger med som en vedvarende feilkilde for den som skal strebe mot det éne nødvendige.

Aarnes: Å streve og å strebe – jeg skjønner nyansen her, og den er viktig nok. Det er den åndelige higen og søken etter høyere innsikt på den ene side, og næringsstrevet på den annen. Men nå er det bare det at resultatene i Fausts tilfelle blir så bedrøvelige. Jeg trekker frem igjen de to nevnte episodene og fastholder karakteristikken av en voldelig person. Det jeg hele veien savner hos Faust, er etisk ansvarlighet. Ikke ett

sted i hele fremstillingen kommer det frem at han føler skam. Han er lukket inne i sitt eget prosjekt, i sitt eget initiativ. Jeg provoseres av det paradigmatisk i at det er erkjenneren som skal belønnes, at det er han som skal hentes ut av fortapelsen og få se at «alt bare er en lignelse». Han er en kontrær skikkelse til det etiske fra begynnelsen til slutten, noe som altså ikke minst kommer frem i den manglende skamfølelsen.

Wyller: Med et ord fra Olaf Bull kan man si at Faust er en elsker-sjæl, en elskersjæl som er betatt og besatt av en skjønnehetskilde i tilværelsen. Han vil ikke bare ha teoretisk kunnskap for kunnskapens egen skyld, vil ikke bare erkjenne «det som i det innerste holder verden sammen», som det heter i stykkets begynnelser. Faust vil utover dette og frem til en skjønnehetskilde som han vil erkjenne i skapende liv. Han går ut av sin munkecelle og blir et handlingsmenneske. Skitne hender, som sagt, men hele tiden med bibeholdelse av en kjærlighetspassjon. Nå er jo imidlertid kjærligheten en lidenskap så voldsom at den kan bli uetisk, og i Fausts tilfelle leder den til tragedien rundt Gretchen. Hva Fausts etiske evne angår, så følte han også skam – uttrykt i f. eks. scenen «Skog og hulle» –, men jeg synes nok det er noe ensidig å la skamfølelsen være eneste etiske indikator. Faust fremviser noe som er like viktig, nemlig ansvarfølelse. Dette ser vi blant annet i hans forhold til Gretchen når hun kommer i ulykkene og blir dømt av datidens sanfunnsmoral, en dømmesykkens moral som Faust prisser-dig nok ikke selv ligger under for. I stedet risikerer han livet for å befri henne ut av fengslet, men hun er da så sinnsykt at skulle han virkelig gå helt inn for den linjen, ville det bare føre til hans eget fordery; hun ville da trekke ham med ned i fallet. Så at han da tross alt befridde seg fra hennes vanvidd, er for meg ikke en uetisk handling, men et naturlig selvberedelsesinstinkt hos ham. Han vil ikke hensiktsløst gå til grunne med henne; så langt gikk ikke hans kjærlighet. Men jeg tolker denne siste, gripende scenen av *Faust I* som et uttrykk for naturlig moralsk ansvarlighet fra Fausts side.

Aarnes: Faust representerer en intellektualistisk forbrukeren-talitet. Prøv-og-kast er mottoet der han går gjennom alle vitenskapene, teller dem opp og sier at de ga ham ingen ting. Til og med teologien har han smakt på. Og så er det den fantastiske romantiske drømmen: han skal ha det og så slenger han det fra seg på en fryktelig måte, og så går han inn i den klassiske myteverdenen og prøver den. Og han prøver og prøver. Det er hele hans holdning. Ikke slik å forstå at jeg går og leter etter skamfølelse alle steder, men ofte kan den fungere som et forvarsel. Et varsel som får en til å stanse i sitt løp og spørre: Er det andre mennesker her? Er det kanskje noen som er likeverdige med meg? Men slike tanker faller aldri Faust inn. Hele tiden forblir han en bevissthetsfelt, en erkjennelsesatlet, en kunstens mann, og det er fruktene vi lever på ennå: du er tilgitt alt bare du er kunstner eller tenker. Er du maler kan du stille ut erigette penis og få kunstnerlønn, – en prostataplet som tisser mot en husvegg, får mulkt. Det er et intellektualistisk samfunn som byr meg voldsomt imot.

Wyller: Det er rart å se hvordan rollene skifter. Jeg har hele livet i Winsnes' ånd bejempet de i mine øyne a-moralske åndstyper fra Baudelaire til Sartre. De står for meg som moralske oppløserne i vår tid. Og da har jo nettopp Asbjørn Aarnes vært den som har forsvart disse kildene, og holdt dem frem som store representanter for vår tids kultur. Aarnes svinger med dette i den grad rundt på sitt eget perspektiv – ikke bare sine læreres, men også sin egen fortids – at jeg ikke vet helt hva jeg skal tro.

Aarnes: For det første er det jo lov å komme på bedre tanker. Men når det gjelder Baudelaire, som lever i syndens pøl, så ser vi hos ham en erkjennelse av synd og derfor en sterk skamfølelse som kan følges gjennom hele hans verk. Jeg fortsetter å forsvare Baudelaire. Ikke det at man skal bli som han, men man skal høre skriket og skammen over det liv han

har ført. Jeg er derfor enig med T. S. Eliot når han sier at den sterke syndsbevissheten hos Baudelaire er en større spiritualistisk arv enn en velmenende optimisme. Ibsens Brand og Faust er på en måte farligere, for de har ikke anger, de har ikke skamfølelse, de turer bare frem og ser ikke andre mennesker. Faktisk er jeg mer redd enn jeg egentlig er redd for Baudelaire.

Wyller: Først en kort kommentar til dette med skamfølelsen. Det er stort sett å føle skam ved det livet man har ført. Fortsetter man imidlertid ufortrødent å leve på samme vis, lytter jeg ikke lenger til vedkommende. Da dreier det seg ikke om en skamfølelse som virkelig har revet ham opp med røttene fra det falske livet, men om en estetisk livsfølelse som ikke er forbilledlig; livsnyteren soser seg inn i skammen, ja nyter den også. Vender vi så tilbake til Faust, vil jeg sterkt ta avstand fra en så nedvurderende karakteristikk som erkjennelsesatlet. Poenget er nok en gang det tveytidige ved Fausts streben: «Es irr der Mensch so lang er strebt». Hadde han forblitt i sitt studerkammer, hadde han forblitt teolog fremfor å bli medmenneske, hadde han forblitt filosof fremfor å bli klok, da ville han ha vært en slags erkjennelsesatlet. Men nettopp her ligger jo det store brudd i Fausts liv slik det kommer til uttrykk allerede i stykkets startfase, nemlig i det at han forlater denne erkjennelsesatletismen og vil virke i livets fulle sammenheng, bli en handlekraftig, skapende person. Det er «die Tat», gjerningen, som er det vesentlige i Fausts forståelse av «logos», ikke kunnskap og erkjennelse. Dermed ligger det i Faust en mektig utfordring til vår samtid overintellektualistiske erkjennelsesatleter, hva enten disse fremstår som representanter for naturvitenskapen eller for humanismen – hos Goethe karikert ved henholdsvis skikkelsene Homunculus og Wagner: en appell til den moderne intellektuelle om å gå ut av sitt studerkammer og å bli samfunnsbevisst og kulturbevisst i vid forstand, bli hva man kaller et åndsmenneske. Aarnes representerer

selv en slik utadrettet intellektualisme – i motsetning til så mange «Wagner»-typer som bare sitter og filigran-arbeider med sine kunnskapsinteresser.

Aarnes: Nå kan det diskuteres om det er et ubetinget gode at Faust går handlende ut i verden. Det er jo handlingene hans som skriker til himmels, det er jo egentlig de som feller ham. Vi ser idag så mye blind aksjonisme, og dette arbeidet med å tørre land, det lyder jo nærmest som et EU-prosjekt med disse brakkmarkinspektørene som skal reise rundt og kontrollere at nok mark ligger brakk. Kanskje burde han heller ha holdt seg i sitt studerkammer, og tatt opp igjen teologien som han forkastet. Jeg advarer med dette selvsagt ikke mot enhver form for handling og aksjonisme. Det kan jo være adekvat. Det jeg reagerer på, er dette å utrede formål på forhånd og si at det forholder seg slik og slik. «Streit forskanset i forståelsen», det er en innstilling som jeg er på vakt mot, og som jeg ser hos både Faust og Brand. Dette blir det vesentlige i min lesning av disse verkene, og ikke om det nå er strev eller streben det dreier seg om.

Wyller: ... mens det for meg altså ligger en vesensforskjell her. Den som strever vil alltid først og fremst forsøke å holde seg selv ovenpå og i ånde, og da kommer det umoralske inn. Streben derimot, i faustisk forstand, er en form for selvforømmelse som har en høy moralsk status. «Anno ergo es», «jeg elsker, altså er Du». Man streber fordi man har en kjærlighet til noe, en forømmelse av noe som det er verdt å ofre livet for. Det ligger i dette en ydmykhet som vi også finner igjen i Faust-skikkelsen når vi går inn på ham: Faust er i hele sitt «driv» rettet mot en kjærlighetsåpenbaring som han ønsker å få stadig mer kontakt med. Gretchen sverer over ham og holder ham på en måte på rett vei; vi må se ham i spillet av Gretchens usevilske kjærlighet. «Es irrt der Mensch so lang er strebt» er den éne store setningen i verket, den andre er: «Ein guter Mensch in seinem dunklen Drange ist sich des rechten Weges

wohl bewußt»: Et godt menneske i sin dunkle trang – han vet ikke riktig hvor han skal hen – er seg likevel instinktivt den rette vei vel bevisst. Jeg forstår Goethe slik at hans Faust er et i grunnen bra menneske, som stadig på ny feiler.

Aarnes: La meg her skyte inn at jeg har respekt og godhet både for Wyllers eros-filosofi og kjærlighetskraften. Det er blitt klarere for meg nå under samtalen at det egentlig ikke er Faust jeg kritiserer, men glorifisering av intellektualismen. Dette at det skal krystes erkjennelse og kunnskap ut av alt. Jeg vet å verdsette Faust som diktning. Jeg ser det er et mesterverk, en norm, men denne normen ligger i uttrykkskraften, ikke i den glorifiseringen av humanismen som har omkranset verket, denne glorifiseringen av det moderne menneskes søken – enten man legger det på jorden som strev eller i luften som streben – på bekostning av sannheten. Var det ikke Lessing som sa at hvis Vår Herre delte ut fra to hender, den ene søken og den annen sannheten, så ville han velge søken? Sannheten var for ham forbeholdt Gud.

Wyller: Jo, og Lessings kritikk er viktig nok idag. Jeg sa selv – feilaktig – i min ungdom at filosofien lever i spørsmålet og at den som finner svaret, trer ut av filosofienes rekker. Med denne formuleringen, som jeg altså siden selv har forlatt, grep jeg noe moderne filosofi synes å ånde i: Den filosofiske sannhetsstreben går idag nærmest ut på å stille spørsmål på et så intrikat vis at de ikke lar seg besvare! Dette er å redusere faustisk streben til uforpliktende strev, en tvilssom holdning som vi må komme utover. Dette innebærer imidlertid selvsagt ikke en generell nedvurdering av intellektuell virksomhet. I denne forbindelsen har jeg et spørsmål til Aarnes og den kritiske posisjonen han har inn tatt i denne samtalen. Vi er jo selv begge to i kraft av vår professorstatus, vår livsstil, vår bokproduksjon, ja også gjennom selve denne samtalen i høyeste grad intellektualister. Humanismen snakket du negativt om, men du har selv skapt Humanistisk seminar og

Humanistisk kollegium. Vil du ikke nødvendigvis for alle utenforstående måtte fremstå som en utpreget Faust-skikkelse? Jeg ser her en viss tvevrig ugjennomskiktighet.

Annas: Ja, det er et tankekor, det Wyller her sier. Jeg vet ikke om det er på grunn av eller på tross av et langt liv i intellektualismen at jeg nå har kommet til å avsverge den. Kanskje var den lange veien om bøkene nødvendig for å komme dit jeg står idag. Kanskje henger det sammen med det estetiske som grep meg så sterkt i yngre år, og dette synet som ble formidlet av Rokseth-skolen at det estetiske ikke kan nås med strev, men bare ved gunst. I all denne intellektualismen og dens erkjennings-selv og erkjenn-det-andre/den-andre er det som om jeg har fått en påminnelse, et varsel om å stoppe opp og se: Er det et svar? Er det noen som vil meg noe når jeg nå har villet så mye i så lang tid? Kanskje er det en aldersreaksjon, jeg vet ikke, men jeg daterer det til møtet med Levinas og Løgstrup og nå aller sist Bauman. Disse har fått frem at det finnes et annet forhold mellom menneskene, og mellom menneskene og naturen, enn forståelsen. Det essensielt menneskelige, menneskets verdighet, ligger i noe annet enn forståelsen. Bauman har sagt det slik at ansvaret er bedre enn forståelsen: «Responsibility better than cognition.» Det er mange i samtiden som har pekt på denne veien, jeg vil også nevne Nils Christie som har betydd mye for min forståelse av Faust-skikkelsen. Det er for meg slett ingen syk modernitetskritikk han kommer med, når han taler om å lære seg av med forståelsen. Jeg angrer likevel ikke på det liv i erkjennelse som Wyller nevner. Det har vært mitt liv og min vei. Men alt dette er veldig vanskelig, og har egentlig ikke så mye med Faust å gjøre ...

Wyller: Det er en dyp innsikt som vi alle kan ta ad notam, at vi ikke skal forgripe oss på den Annas liv – men det kan nok lett bli en skrivebordserfaring. Ansvar er noe man virkelig gjør i det daglige liv, og hvem som gjør det, og hvem som ikke gjør det, det vet vi i grunnen lite om. La meg her vende

tilbake til Faust-diktningens betydning idag gjennom en liten jødisk historie. To elever av hver sin rabbi over i New York talte sammen om sine mestres respektive fortrin, og den ene sa: Min mester har nylig sett og sagt: «Nürnberg brenner!» Så?, sa den annen: Min mester kom nettopp fra Nürnberg, og Nürnberg brenner så absolutt ikke. Til dette svarte den første: Det har ikke noe med saken å gjøre; det jeg beundrer hos min mester, er hans lange blikk. – Dette gjelder Goethe. Selv om hans verk på mange punkter ikke treffer eller er foreldet – det er i mine øyne i annen del mange langtrekkelige passasjer knyttet ikke minst til datidens estetsensende lek med antikken –, ja når man ser bort fra enhver tendens til forgudelse av Goethe og hans Faust-skikkelse, så kan man ikke komme bort fra dette lange blikk, som Goethe ser både tilbake til våre jordiske og himmelske røtter med, og dessuten inn i vår egen samtid og fremtid, det økologiske problem ikke minst. Eller som det heter i verket «himmelske» prolog: «Vom Himmel durch die Welt zur Hölle». Det er en Dantes store panorama som her på en måte i jordisk forstand er bibeholdt.

Annas: Jeg har stor sans for det lange blikk, og kanskje er det nettopp det som holder historien sammen. Jeg er imidlertid skeptisk til at det kommer i direkte kollisjon med sannheten, som i denne Nürnberg-historien. Det lange blikk er også viktig for å forstå Faust-skikkelsens aktualitet, men må ikke brukes til å bortforklare hans etiske brist, til å se «stort» på ham.

Litteratur

- Wyller, Egil A. (1999a): «Enheden i Goethes Faust-diktning». I *Mellom Dører og Kierkegaard. Moderne europeisk åndsliv* (Henologisk skriftserie. 11). Oslo: Spartacus / Andresen & Butenschön, s. 101–148.
- Wyller, Egil A. (1999b): «Forspillet til Faust II. Dets funksjon innen Faust-diktningens». I *Mellom Dører og Kierkegaard. Moderne europeisk åndsliv* (Henologisk skriftserie. 11). Oslo: Spartacus / Andresen & Butenschön, s. 149–158.